

«Vakıf Eserlerinde Mana ve Ruh: Yazılı Süslemede Kullanılan Hadisler»

Doç. Dr. Bekir TATLI

Çukurova Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi

TÜRK-İSLÂM SANAT FELSEFESİ

- Türk İslâm mimarîsinde inşa edilen yapıların hemen hemen tamamında **verilmek istenen ortak bir mesaj** vardır ki bu da Yüce Allah'ın ulûhiyetine ve sarsılmaz hâkimiyetine yapılan vurgudur. Mesela klasik dönem Osmanlı camilerinde yer alan ortadaki büyük kubbe, **Allah'ın birliği (tevhid)** esasının sembolik bir ifadesidir. Kur'ân-ı Kerim de her fırsatta ve çeşitli vesilelerle Yüce Allah'ın eşsiz sanatına vurgu yapmaktadır.

Edirne Selimiye Camii (921/1575)

TÜRK İSLÂM MİMARİSİNDE YAZININ KULLANIMI

- Karahanlılar Devri (225-609/840-1212)
- Gazneliler Devri (352-582/963-1186)
- Büyük Selçuklular Devri (429-552/1038-1157)
- Anadolu Selçukluları Devri (467-718/1075-1318)
- Beylikler Devri
 - Aydınoğulları, Karamanoğlu, Karakoyunlu, Menteşeli Beyliği, Candaroğlu, Osmanlı Beyliği
- Osmanlı Mimarîsi (698-1341/1299-1923)

MİMARİ DEKORASYONDA KULLANILAN METİN TÜRLERİ

► Âyetler

- Âyete'l-Kürsi, Nur Âyeti, İhlas, Tebâreke (Mülk), Namazla ilgili âyetler vb.

► Hadisler

► Büyüklerin sözleri (Kelâm-ı kibâr)

- «Kendini bilen Rabbini bilir.» (Hz. Ali)
- «Bana bir harf öğretenin kölesi olurum.» (Hz. Ali)
- «İnsanın şerefi ilim ve edep iledir, mal ve nesep ile değildir.» (Hz. Ali)
- «Cevherler taşlarda değil insanlardadır, nur gözde değil kalptedir, zenginlik malda değil kanaattedir, övünme vesilesi nesep değil edeptir.» (Yahya b. Zekeriyya a.s.)
- «Buraya konduk, sonra da göçüp gittik. İşte dünya; bir konuş ve göçüşten ibarettir.» (La Edri)
- Yahya b. Muaz, İmam Şafii, Büsti, Busiri vs.

► Diğer

- Esmâ-i Hüsnâ, Esmâ-i Nebî, Dört Halife ve Aşere-i Mübeşşere, Hz. Bilâl, İbn Ümmi Mektûm'un isimleri, "Salâten Tüncîna" duası...

HADİSLERİN MİMARİ DEKORASYONDA KULLANIM GELENEĞİ

- **Divriği Kale Camii'nin (576/1180) Sivas Müzesi'ndeki ahşap kapı kanatları, hadis yazılmış en eski vesika durumundadır.**
- **Divriği Ulu Camii** ahşap minberi (638/1240): 24 adet hadis
- **Amasya Burmalı Minare Camii'nin (640/1242) ahşap minberi**
- **Konya Karatay Medresesi (649/1251) giriş kapısı silmelerinde 24 hadis**
- **Konya Sahip Ata Camii'nin (656/1258) orijinal ahşap kapısı**
- **Sivas Bürûciye Medresesi (670/1271), Çifte Minareli Medrese (670/1271) ve Gök Medrese'nin (670/1272) muhtelif yerleri**
- **Kastamonu Dâruşşifası'nın (671/1272) inşa kitâbesi ile Kastamonu Atabey Gazi Camii'nin (672/1273) yapım kitâbesi**
- **Konya Sahip Ata Türbesi'nin (682/1283) kemeri ile Sahip Ata'nın çini sandukası (684/1285)**
- **Kayseri Sahibiye Medresesi'nin (690/1291) taç kapısı**
- **Tokat Halef Sultan Zaviyesi İmareti'nin (691/1292) kapı üstü inşa kitâbesi**
- **Beyşehir Eşrefoğlu Camii (696/1292)**

Divriği Kale Camii (576/1180)

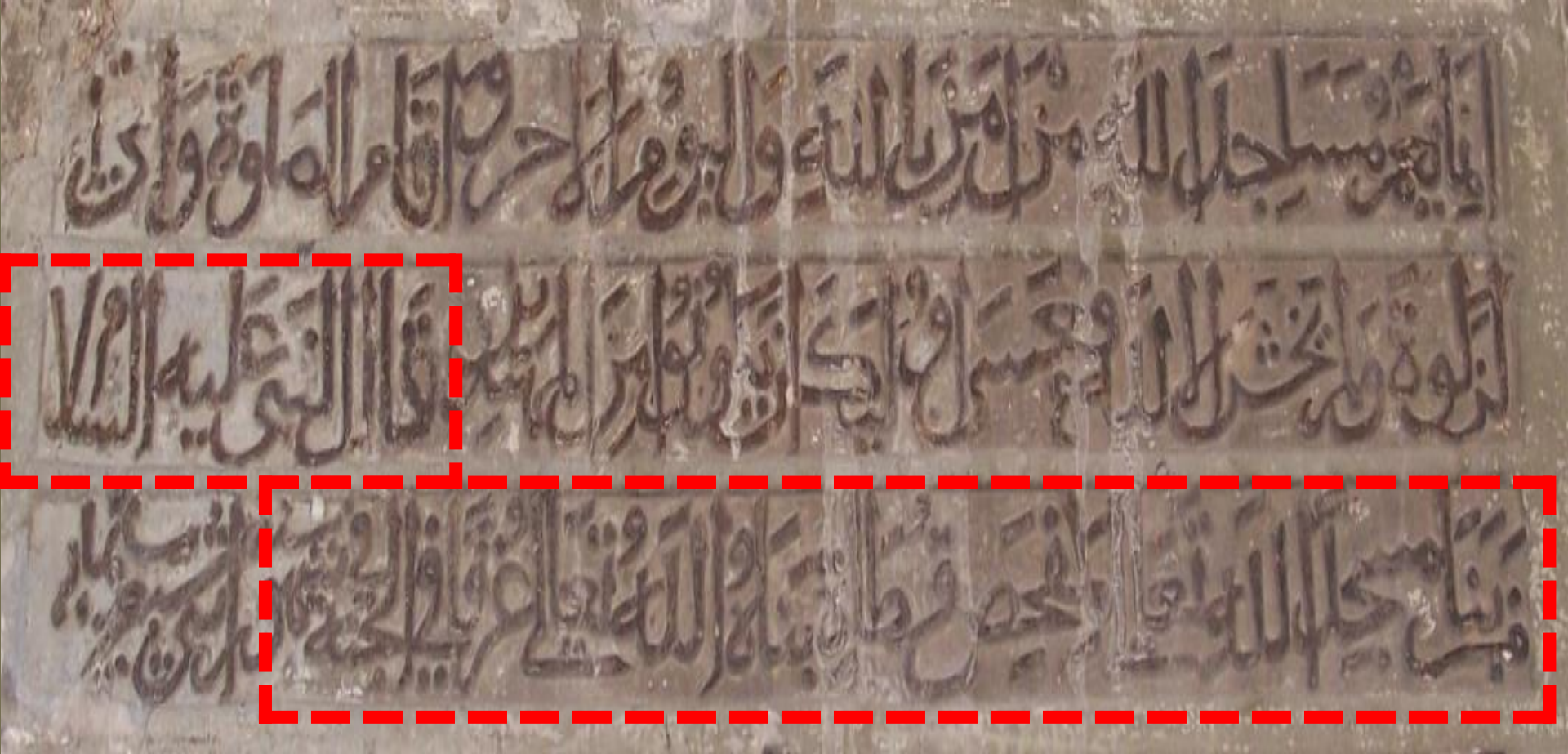
- En fazla hadis kullanılan mimarî mekânların özellikle **Bursa, Edirne, Konya, Amasya, Sivas** gibi ilim ve kültür merkezlerinde yoğunlaşması, erken dönemlerden itibaren bu şehirlerde hadis eğitime verilen önemi göstermekte ve Osmanlı'nın kuruluş felsefesinde hadisin ne kadar etkili olduğunu ortaya koymaktadır.
- Günümüzde yaygın bir şekilde kaynak olarak kullanılan ikinci el hadis kitapları ile; taşına, mermerine ve ahşabına hadis yazılmış mimarî eserlerin yapılış tarihleri karşılaştırıldığında, bu kitâbelerin, sanat değerlerinin ötesinde, ilim ve kültür bakımından da ayrı bir öneme sahip oldukları gerçeği ile karşılaşmaktayız. Nitekim Selçuklu devri mimarî eserlerinin büyük bir kısmı, **Meşâriku'l-envâr** müellifi **es-Sağânî** (v. 650/1252) ile **Riyâzü's-sâlihîn** müellifi **Nevevî**'den (v. 676/1277) önceki yıllarda yapılmışlardır. Beylikler ve Osmanlı devirlerinde yaptırılan mimarî eserlerin kitâbeleri ise, pek çoğu Buhârî şârihi **İbn Hacer**'den (v. 852/1448), tamamı da **el-Câmiu's-sağîr** müellifi **Suyûtî**'den (v. 911/1505) önceki devirlerin yazılı vesikalarıdır. İfade etmek gerekir ki, kitaba göre kitâbenin tahrif edilme ihtimali daha zayıf, belki de yok denecek derecededir.

MİMARİYE VURULAN PEYGAMBER MÜHRÜ!

- İnşa ve tamir kitâbeleri
- Camiler
- Medreseler
- Türbeler
- Mezar taşları
- Şadırvanlar/Çeşmeler
- Dârüşşifâlar
- Diğer

■ İnşa veya tamir kitâbeleri

Kastamonu Atabey Gazi Camii (672/1273)

➤ Camiler

Kubbe kuşak yazısı: “Kim sabah namazını cemaatle kılar, sonra güneş doğuncaya kadar Allah’ı zikretmek için oturur, sonra iki rekat namaz kılsa, ona tam bir hac ve umre sevabı vardır.” (Tirmizî «hasen-garib» hadis)

Edirne Eski Cami (817/1414)

➡ Camiler

"Namaz dinin direğidir; onu terk eden dinini yıkmış olur."
İstanbul Sokullu Mehmed Paşa Camii (979/1571)

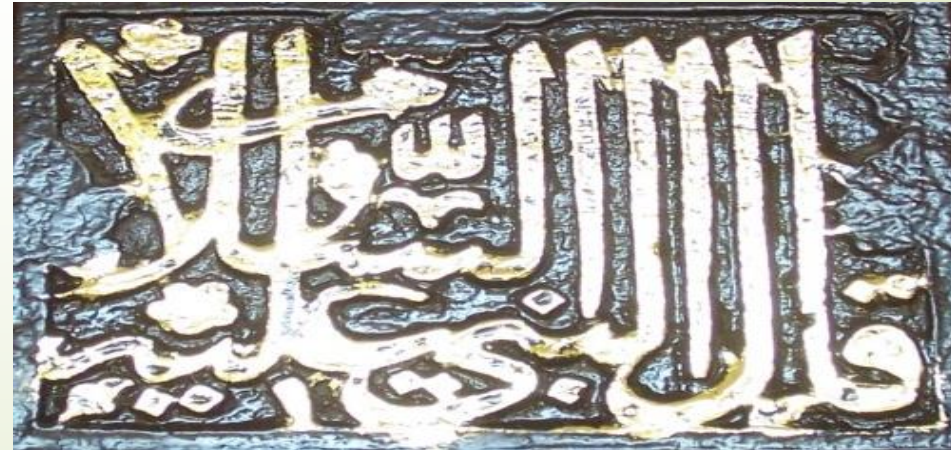

"Dünyada bir yabancı veya bir yolcu gibi ol..."
İstanbul Eyüp Sultan Camii (1215/1800), mezarlık girişi

Medreseler

Hatay Habib-i Neccar Camii-Medrese Kitabesi (tarih ?)

Bursa İnegöl İshak Paşa Medresesi (874/1469)

➔ Medreseler (*kapı kanatları*)

Amasya Çelebi Sultan Mehmed Medresesi (818/1415)

► Türbeler

İstanbul II. Bayezid Türbesi

Sinop İsfendiyoğulları Türbesi

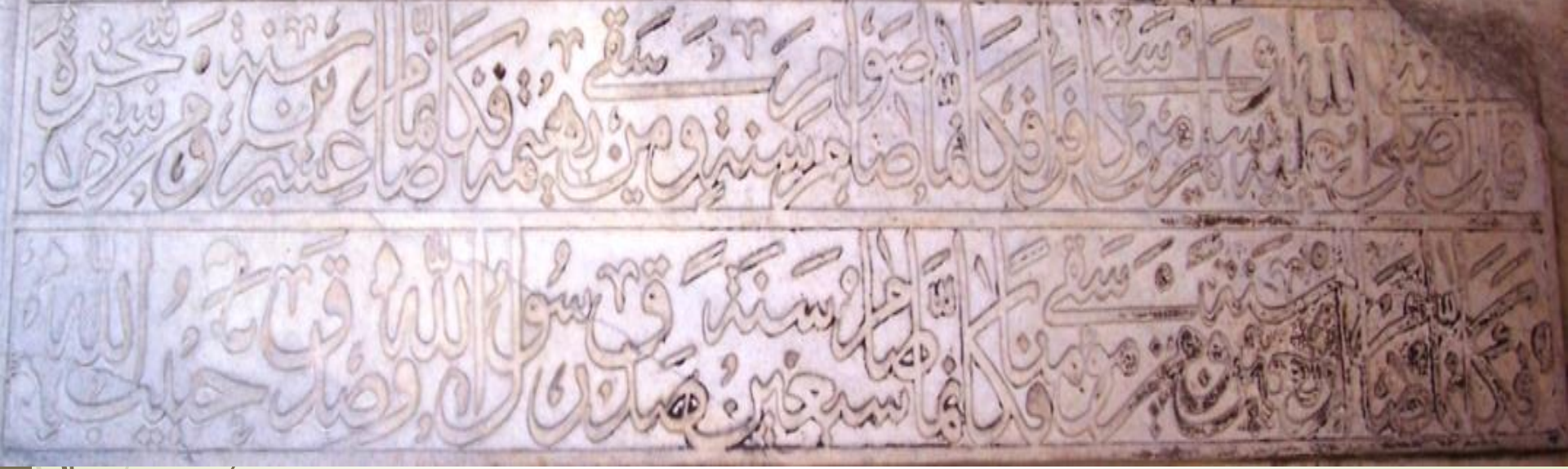
Kastamonu İsmail Bey Türbesi

➤ Mezar taşları

Bursa Türk İslâm Eserleri Müzesi

➤ Şadırvanlar/Çeşmeler

İstanbul Koca Sinan Paşa Türbesi (1001/1593), şadırvan kitabesi

İstanbul Büyük Piyale Paşa Camii (981/1573), şadırvan

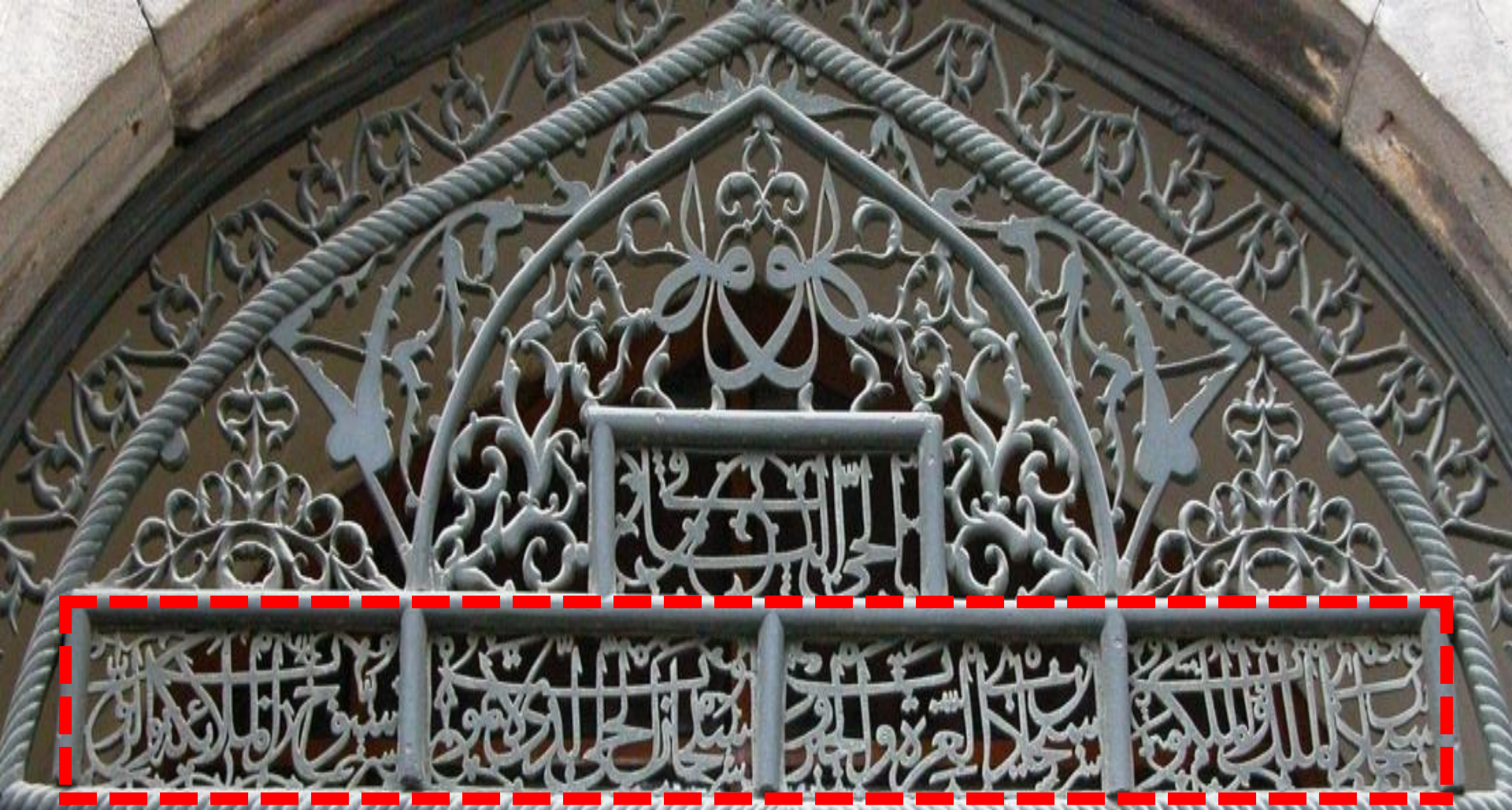
➤ Dârüşşifâlar (Hastahaneler)

*«Tedavi olun Allah'ın kulları!
Çünkü Allah ölüm hariç bütün hastalıklar için bir
deva/şifa yaratmıştır.»*

Kastamonu Yılanlı Dârüşşifâsı (671/1272)

► Diğer mekânlar (*demir parmaklıklar*)

İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camii (1147/1734)

► Diğer mekânlar (Aşhane/yemekhane)

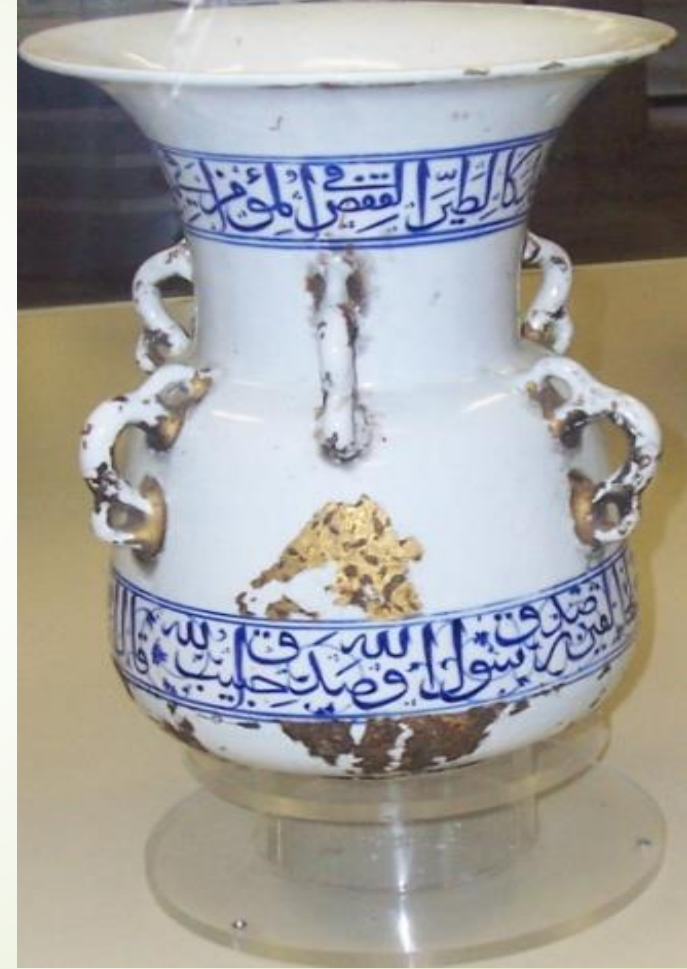

«Yemeklerinizi Allah'ın zikriyle eritin/pişirin/hazmedin.»
Kastamonu Şeyh Şa'bân-ı Velî Külliyesi (988/1580)

➤ Çini pano, cami kandili

Edirne Türk ve İslam Eserleri Müzesi

Topkapı Sarayı Çinili Köşk
(1520-1525)

«Şefaat ya
Rasûlallah!..»

Edirne Eski Cami (817/1414)

Edirne Yıldırım Bayezid Cami (802/1400)

YAZILI SÜSLEMELERLE VERİLMEK İSTENEN MESAJ

- Yazı, ait olduğu mimarî unsuru maddenin ötesine taşımak suretiyle, muhataplara mesaj vermenin en etkili yollarından birisi olup, diğer dinlerden farklı olarak özellikle Türk-İslâm mimarîsinde en çok kullanılan mesaj iletme yöntemlerinden biri olarak karşımıza çıkmıştır.
- İslâm sanatı, ait olduğu din ya da kültürün bir tezahürü olarak, insan hayatını bütün yönleriyle yüceltmeyi amaç edinmiştir. Dolayısıyla bu sanat mümkün olduğu ölçüde **yararlı olmayı** ve insanın yüce maksatlara ulaşmasında ona aracılık etmeyi üstlenir. Bu maksatların en yücesi de, insanın ait olduğu kaynakla buluşmasıdır. İslâm sanatının en önemli yönü, derin bir tefekküre yaslanarak insana **hakikati hatırlatıcı** olmak ve estetik düzeyde onu temaşa tecrübesine hazırlamaktır.
- Mimarîde kullanılan yazılı motiflerle çoğu zaman **dinin esaslarını geniş toplum kitlelerine öğretme gayesi** de güdülür. Sözelimi; Moğol istilasından sonra Anadolu Selçukluları'nda yazı, dini yaymak amacıyla mimarîde bezeme elemanı olarak önem kazanmıştır. Bu dönemde taç kapılar; üzerlerine yazılan Kur'ân'dan âyetler ve hadisler ile dinî mesajlar ileten mimarî elemanlar durumundaydı.

- Yine **Yıldırım Beyazıt** ile **Timur** arasındaki **Ankara Savaşı**'nın sonrasında meydana gelen fetret devrinin yaralarının sarılabilmesi, toplumda **aç, susuz ve açık kimselerin gözetilmesi, insanlar arasında toplumsal barış sağlanıp birlik ve bütünlüğün** tekrar canlandırılması, devlet ve millet olarak dimdik ayakta olduğunun vurgulanması amacıyla **Bursa Yeşil Cami** ve **Yeşil Türbe**'nin mimarî saygınlığına verilen önem, yazıların anlam bakımından seçiminde de kendini göstermektedir. Bu maksatla **komşuya ve misafire ikramda bulunma, aç ve sefil durumdaki kimselere bol bol sadaka verme, insanlara cömertçe ve yumuşaklıkla muamele etme, Allah'ı çokça zikretme ve ihsan ettiği nimetleri hatırlama** vb. konulu hadisler; portale (anıtsal giriş kapısına), eyvanlara, harim duvarlarına, kubbe eteklerine, pencere kapak ve alınlıklarına uzun kuşaklar halinde ve değişik malzeme üzerine farklı yazı türleriyle işlenmiştir.
- Ancak iç ve dış süslemesiyle bütün mimarî yapılar sadece Müslüman milletlere bir mesaj vermekle kalmaz, aynı zamanda bu sayede **devletin ihtişamı** bütün yabancı ziyaretçilere de etkili bir şekilde sunulur ve bir nevi **devletin propagandası** yapılmış olur.

HADİSLERİN MİMARİ DEKORASYONDA KULLANIM SIKLIĞI

- Âyetlerden sonra en fazla kullanılan metinler **hadisler** olmuştur. **Sivas Divriği Kale Camii**'nin (576/1180) Sivas Müzesi'ndeki ahşap kapı kanatları, hal-i hazır durum itibariyle **hadis yazılmış en eski vesika** olarak bilinmektedir. Ondan hariç olarak **Bursa Yeşil Camii ve Türbesi, Divriği Ulu Camii, Amasya Burmalı Minare Camii, Konya Karatay Medresesi, Edirne Eski Cami, Edirne Yıldırım Beyazıt Camii, Sivas Buruciye, Çifte Minareli ve Sahibiye Medreseleri**, hadislerin en fazla yazıldığı yerler olarak dikkat çekmektedir. Bununla birlikte neredeyse bütün illerimizin tarihî ve mimarî eserlerinde bir veya daha fazla hadis yazılmış olduğunu rahatlıkla söyleme imkânına sahibiz.

EN FAZLA YAZILAN HADİSLER

- «Kim Allah için bir mescid yaptırırsa, Allah da onun için cennette bir ev yapar.»
- Kelime-i tevhidler, kelime-i şehâdetler, besmeleler
- «Namaz dinin direğidir.»
- Tesbih cümleleri
 - «Sübhânallahi ve bihamdihî sübhânallâhi'l-azîm»
 - «Sübhânallâhi ve'l-hamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm»
- «Şefa'atim, ümmetimin büyük günah sahiplerinedir.»
- «Ey Rabbimiz! Bize dünyada iyilik ver, âhirette de iyilik ver ve bizi ateşin azabından koru!»
- «Allah'a göre yerlerin en sevimlisi mescidlerdir.»
- «Amellerin değeri niyetlere göredir.»
- «Hikmetin başı Allah korkusudur.»
- Rasûlullah'ın (s.a.) şemâilini anlatan hilye-i şerifeler...

KAYNAK PROBLEMİ OLAN RİVAYETLER

- «Mescidin içindeki mümin denizin içindeki balık gibidir; mescidin içindeki münâfık ise kafesin içindeki kuş gibidir.»
- «Kaçırmadan önce namazda, ölüm gelmeden evvel ise tevbede acele ediniz.»
- «Dünya bir saatten ibarettir, sen onu itaatle geçir.»
- «Müminler ölmezler fakat bir diyardan diğer bir diyara göç ederler.»
- «Dünyanın evveli ağlama, ortası cefa, sonu ise fenadır.»
- «Dünya âhiretin tarlasıdır.»
- «Dünyanın izzeti mal ile âhiretin izzeti ise ameller iledir.»

KULLANILAN HADİSLERİN SIHHAT DURUMU

- Çalışmamız boyunca incelediğimiz rivâyet sayısı 310 civarında olup, bunların önemli sayılabilecek bir kısmını oluşturan % 84'lük kesimin (260 rivâyet) kaynağına bir şekilde (sahih, hasen veya zayıf olabilir) ulaşılmış; yaklaşık % 16'ya tekabül eden 50 kadar rivâyetin ise hadis olarak kaynağı tespit edilememiş ve neticede bunların hadis olmadığına yani mevzû (uydurma) olduğuna kanaat getirilmiştir. Yani uydurma rivâyetlerin bütün rivâyetler arasındaki oranı % 16'dır. Geriye kalan **% 84** rivâyetin ise «sahih», «hasen» ve «zayıf» olmak üzere çeşitli derecelere ayrıldığı ortaya çıkmıştır.
- Kaynak tahkiki sonucu «sahih» ve «hasen» derecede olduğu anlaşılan ve rahatlıkla amel edilebilir durumdaki hadislerin oranı **% 63**'tür; «zayıf» rivâyetler ise % 21 oranındadır. Zayıf hadislerin çoğunun fezâil (faziletler, hayra ve güzel amellere teşvik, kötü işlerden sakındırma vs.) konularıyla alakalı oluşunu ve fezâilde zayıf hadislerle amel etmenin cevazına kail olan âlimlerin görüşünü dikkate alırsak, **amel edilebilir durumda** olan rivâyetlerin oranının **% 75-80**'lere kadar yükselmesi bile muhtemel görünmektedir.

-
- Mimarî dekorasyonda Hz. Peygamber'in bir sözü olarak yazıldığı halde hadis kaynaklarında bulunamayan birçok metnin özellikle müfessir **İsmail Hakkı**'nın tefsirinde yer almış olması oldukça dikkat çekici bir husustur.
 - Onun yanı sıra **İbn Arabî**'nin *el-Futûhât*'ı,
 - **Fahrüddin er-Râzî**'nin *Tefsîr*'i,
 - **İmam Gazzâlî**'nin *İhyâ*'sı da bu tür rivâyetlere en çok kaynaklık eden eserler arasında sayılabilir.
 - Hiç şüphesiz bu durum, hadislerin nakşedildiği mimarî yapıların inşa edildikleri dönemde bu âlimlerin eserlerinin ne kadar çok revaçta olduğunun ve medrese, cami, tekke vb. örgün/yaygın eğitim kurumlarında ve ders halkalarında oldukça yaygın olarak okutulduğunun açık bir göstergesidir. Bu demektir ki, pek çok konuda olduğu gibi hadis konusunda da bu eserler toplum kültürünün alt yapısının oluşmasında olumlu veya olumsuz önemli katkılarda bulunmuştur.

- Tespitlerimize göre muteber hadis kaynaklarında bulunamayan rivâyetlerin büyük bir çoğunluğu **türbe mimarîsinde** kullanılmıştır. «Dünya, Ölüm ve Âhîret Hayatı» başlığı altında toplayabileceğimiz bu rivâyetlerin yarıdan fazlası kaynak problemi taşımaktadır. Dünyanın geçiciliğini, ölümün insanı her an yakalayabileceğini, bu yüzden daima uyanık olup hasenât/iyilikler peşinde koşmak gerektiğini vurgulayan bu rivâyetler, **mana olarak doğru olsa bile hadis tekniği açısından illetli/kusurlu/zayıf/uydurma** oldukları için Hz. Peygamber'in birer hadisi olarak nakledilmeleri riskli olabilir.
- Kaynak bakımından sorunlu diğer bir grup rivâyet ise **ilmin fazileti** hakkındadır. İlmin ve ilim adamının değerini ifade etmek üzere ortaya atılmış ve bu şekilde mimarîde kullanılmış pek çok rivâyetin hadis kaynaklarında yeri bulunamamıştır. Aynı şekilde **mescidlerin** inşası değil ama **imarı, tefrişi ve aydınlatılması**; ayrıca **güzel ahlâkın teşvik** edilmesi için de hadis uydurulduğu ve bunların zaman zaman mimarî dekorasyonda kendisine yer bulabildiği dikkat çekmektedir.

KULLANILAN HADİSLERİN MİMARÎ MEKÂNLA UYUMU

- Özellikle anlam açısından bakıldığında, hadislerle onların kullanıldığı mekânlar arasında **tam bir uyum** olduğu görülür. Sözelimi, camilere girişte mescid yapımının faziletinden veya namazın dinin direği oluşundan; şadırvanlarda ve çeşmelerde temizlikten yahut su içirmenin faziletinden; aşhaneye girişte, yemek yaparken Allah adının zikredilmesinden; şifahanelerin girişinde her hastalığın bir şıfası olduğundan ve tedavi olmak gerektiğinden; yine mezar taşlarında ölümün hakikatinden bahseden rivâyetlerin seçilmiş olması, gelişigüzel yapılan bir tercihin sonucu olmasa gerektir.
- Genelde bütün yazıların, özelde ise **hadislerin tercihinde etkili olduğu düşünülebilecek kişilerle** ilgili birkaç ihtimal söz konusudur. Hadisler ya caminin yapılma emrini veren **idareci** yahut **bâni** (bina ettiren/ yaptıran) tarafından seçilmiş olabileceği gibi, camiye yapan **mimarın** tasarrufuyla da seçilmiş ve uygun olan mekânlara yerleştirilmiş olabilir. Ayrıca yazılacak hadislerin her iki tarafın veya bu konuda ehil kişilerden oluşan bir heyetin karşılıklı müzakereleri sonucu belirlenmiş olması da ihtimal dâhilindedir.

SONUÇ

	Sahih- <u>Hasen</u>	Zayıf	Uydurma	Toplam Rivâyet
Adet	195	65	50	310
Yüzde	% 63	% 21	% 16	% 100
Amel edilebilirlik	Yaklaşık % 75-80			

- Mimarî eserlere hadis metni seçme hususunda **Kudâî**'nin (v. 454/1062) **el-Müsnedu's-Şihâb** ya da **Şihâbu'l-ahbâr** adlı hadis kitabının çokça kullanıldığı görülmektedir.
- Anadolu Selçuklu medeniyetinin mihverini teşkil eden Konya, Kayseri, Sivas üçlüsünde, Selçuklu döneminden kalma mimarî eserlerdeki hadislerin istisnasız hepsinin kaynağını **Şihâbü'l-ahbâr** teşkil etmektedir. Öyle ki, Hz. Mevlana hayatta iken inşa edilen **Konya Karatay Medresesi** (649/1251) girişindeki 24 hadis tamamı, sıra ile baştan itibaren **Şihâb**'ın ilk 24 hadisidir. Öte yandan, Birgi'deki **Aydinoğlu Mehmed Bey Camii**'nin (Ulu Cami) ağaç işçiliği pencere kanatları ve minberinde bulunan 25 hadis tamamı **Şihâb**'dan alınmıştır. Diğerleri arasında **Divriği Ulu Cami** minberindeki 24 hadis, **Selçuk İsa Bey Camii**'ndeki 13 hadis, **Bursa Yeşil Cami** ve **Türbesi**'ndeki 40'a yakın hadis büyük çoğunluğu **Şihâb**'dan alınmadır. Hatta bu hadislerin birçoğunda **Şihâbu'l-ahbâr** tek kaynak durumunda bulunmaktadır.

- Mimarî hadis kitâbelerinde yazılı kaynak olarak kullanılan diğer iki eser **İbn Ved'ân** Ebû Nasr Muhammed b. Ali b. Ubeydillah el-Mevsılî'nin (v. 494/1100) **Kitâbü'l-erbaîn**'i ile **Molla Câmi**'nin (v. 897/1492) **el-Erbaîn** adlı eserleridir.
- Diğerleri Müfessir İsmail Hakki'nın, İbn Arabî'nin, İmam Gazzâlî'nin, İbn Kemâl Paşa'nın toplum hayatına yön veren ve ders halkalarında yıllarca okutulan meşhur eserleridir.
- Bu kitapların tercih edilmesinin en önemli sebebi, hadislerinin genellikle kısa ve özlü (**cevâmiu'l-kelim**) oluşlarıdır.
- **Günümüzde yapılması gereken:** Sahih metinlerden seçilecek verileri Arapça hüsn-i hattın yanı sıra Türkçe olarak da göze hoş gelen güzel bir istifle sunmak, aynı zamanda içeriklerini ehil kişilerce cemaate zaman zaman aktarmak, açıklamak ve hatırlatmaktır.